

Magyar Encyclopaedia — ismeret- „alkalmazás“ vagy műveltségmodell?

Minden történelmi kor megalkotja műveltségmodelljét, tudományosan és világnézetileg rendszerezte azokat az ismereteket, amelyeknek elsajátítása az emberi lét és gyakorlat szempontjából feltétlenül szükséges. A XVII. század eszménye az enciklopédikus tudás volt; ez a természetre, hitre, társadalomra, viselkedésre és magatartásra vonatkozó összes ismereteket magában foglalta.

Már Apáczai erdélyi kortársait is foglalkoztatta az új tájékozódás hazai meghonosításának gondolata, a Gyulafehérváron tanító Alsted azonban misztikus matematikai számításaival elmaradt korának filozófiai színvonalától, a jóval modernebb Bisterfeld pedig, akinek pánharmónia-elméletéről Leibniz is kedvezően írt, inkább lelkesítő magatartásával hatott a korabeli Erdélyben.

Az új tájékozódás modellje legteljesebben kétségkívül Apáczai *Magyar Encyclopaediájában* jelentkezett. „Az egész bölcelettudomány olyan — írja Descartes —, mint egy fa, amelynek gyökere a metafizika, törzse a fizika, és a törzsből kinövő ágai az összes többi tudományok, amelyeket azonban három fő ágra kell visszavezetni; ezek: az orvostudomány, a mechanika és az erkölcsstan, mégpedig az erkölcs legfőbb és legtökéletesebb foka, amely egyben a bölcsesség legmagasabb foka is, mert a többi tudományok teljes ismeretét tételezi fel.“ Az Encyclopaediával foglalkozó tanulmányok többnyire éppen arról feledkeznek meg, hogy Apáczai, aki szintén e „tudásfa gyökerétől“ indul ki, enciklopédiájában a fa legmagasabb ágára, a bölcsesség legtökéletesebb fokára — az erkölcsi kíván eljutni.

Való igaz, hogy Apáczai Csere János Encyclopaediája elsősorban természet-tudományos ismereteket foglal magában (kétszázötvenhét lapsz foglalkozik matematikával és természettudományokkal, hetvennégy társadalomtudományokkal és negyvenhét teológiával). A heliocentrikus világkép leírását éppúgy megtaláljuk benne, mint „a természetfilozófia koronájának“ nevezett mágnességet, az élőlények testrészeit, élettevékenységét (emésztés, vérkeringés, szülés, érzékelés) vagy az anyag örvénylésének elméletét. E prioritások kétségkívül az Encyclopaedia lényeges tartalmi elemét alkotják. Az ismeretek lassú növekedésének időszakában még lehetséges és szükséges volt az összegyűjtött ismeretek összefoglalása és rendszerezése. A valóságot részeire bontó elme mindent akart tudni az ember környezetéről. Ez érthető is, hiszen a középkori kultúra értékrendje és ideológiája elleni eredményes fellépés más módon elképzelhetetlen lett volna. A XVII. században az adott társadalmi berendezkedés tényleges kritikája azonban olyan műveltségszerkezetet feltételez, amelyben a „szép és hasznos“ tudományok rendezése egyben az egyetemes kultúra elsajátításának első, anyanyelven megfogalmazott programja. Az új körülményeknek megfelelő és a lehetőségekkel is egybeeső program olyan kultúrát akart elsajátíttatni, amely gondolati és érzelmi közösségbe képes tömöríteni a korabeli társadalom haladó osztályait és rétegeit. A műveltség Apáczai felfogásában ezért nemcsak ismerethalmaz, hanem gondolkodásmód, s a magatartásra vonatkozó szabályok rendszere is egyben. A természetfilozófiai világkép, a vallásosság és a puritán erkölcsiség olyan egységes egész, amely szerves részét alkotja a polgári nemzet genezisének. A *Magyar Encyclopaedia* ilyen értelemben több és teljesebb minden korabeli erdélyi műveltségmintánál, éppen abban több és teljesebb, hogy a kor enciklopédikus gondolkodásmódját meghatározó ismeretelméletet tette nemcsak valóságismeretének, hanem cselekvési programjának rendező elvévé is.

Annál meglepőbb, hogy az Apáczai-kutatók milyen kevés figyelmet szentelnek az Encyclopaedia erkölcsi felfogásának. A „hasznos tudományok“ jelentőségének elemzése háttérbe szorítja Apáczai vallásosságának kérdését is, a puritán valláserkölcs nem elhanyagolható szerepét az Encyclopaedia megírásában és modellé válásában. A puritánusok ugyanis a teológiát nem az ész, hanem az akarat hatáskörébe sorolták. Descartes a tévedést az értelem és az akarat szembeállításával magyarázza. Az értelem fogalmakat tartalmaz, ezért ezekben nem lehet tévedés, de a fogalmakat összekötő terminusokban igen, az akarat könnyen eltévelyedik, és az igaz helyébe a hamist, a jó helyébe a rosszat választja. Az

akarata szabadsága a bűn és a tévedés forrása. Az értelem és az akarat között feszülő ellentmondást a puritán teológusok az eleve elrendeltség tanával törekedtek megoldani.

A hit a puritán valláserkölcés szerint a szív mélyén, az érzelmekben kell hogy lakozzék, olyan magatartásban, „mellyel az isten tisztességére tartozó dolgokat viszünk végbe“. Ha pedig a hitben a meggyőződés és a lelkiismeretesség a döntő, ebből az következik, hogy a társadalom és az egyház igazgatása sem történhet az egyén akarata és beleegyezése ellenére. Az „isten tisztességére tartozó dolog“ e felfogásban tulajdonképpen az egyházi és társadalmi berendezkedés megváltoztatását jelenti. Az erkölcsi szabályok itt társadalmi reformra irányulnak.

Ilyen összefüggésben igenis jelentősége van annak, hogy Apáczai racionális istenbizonyítása (isten léte feltétele minden létezőnek) nem korlátozódik csupán *A tudományok kezdeteiről* című fejezetre, hanem átfogja az egész Encyclopaediát. Minthogy Apáczai vallásossága a belső hitre és az erkölcsös életre épül, semmi köze sincs ahhoz a vallásosságához, mely a rituális formákra és dogmákra alapoz. Apáczai antropológiai felfogását illetően szorosan egybetartozik a két utolsó fejezet: *Az ember magaviseletéről* és *Az Istenről és az ő dolgairól*.

Az első „magyar nyelven világra bocsájtott ismerettár“ tehát nemcsak ismereteket terjesztett, hanem egy olyan enciklopédikus tudás gyakorlatias polgár eszményképét velítette kortársai elé, akinek cselekedete egyaránt megfelel „az ész princípiumainak és az isten világot jobbító akaratának“.

Ezért nem elégséges a *Magyar Encyclopaedia* „mához szóló üzenetét“ egyedül csak „a tudományos gondolkodás igényében“ észrevételezni, amely Apáczainál „csak egyes elemeiben és az ösztönösség fokán jelentkezett“, és csak ma vált „tudatos tényezővé“ (I. Szigeti József* bevezető tanulmányában: *Az élő Apáczai Csere János*, 12.). Eppen mert ez a műveltség több, mint konkrét ismeretek gyűjteménye, éppen mert tárház helyett példamutató modell, a teljesség modellje, mely az emberi létet a tudatosság szintjére emeli, nehezen képzelhető el, hogy Apáczai ösztönösen építette volna be enciklopédiájába a világméretű forradalmasító természettudományos elemeket.

A *Magyar Encyclopédia* bevezetőjeként közölt tanulmányában, mely az Apáczai-irodalom egyik értékes teljesítménye, Szigeti József abból indul ki, hogy a korabeli Erdélyben a „mozgó valóság“ visszatükrözésének — a társadalmi viszonyok viszonylagos elmaradottsága folytán — más formában kellett jelentkeznie, mint a fejlettebb, polgárosodottabb Nyugaton. A tanulmány szerint Apáczai „a lélek és a test viszonyának szemléletében nem jutott el Descartes szintjéig. Ámde a *hazai* viszonyok szempontjából szükséges volt-e, központi jelentőségű volt-e ez? A francia fejlődés már élesebben vetette fel e kérdést, s így ott jelentősége volt. Ott ennek a tisztázása a descartes-i gondolatrendszer *egészébe* illeszkedett bele szükségszerűen. Ám az erdélyi viszonyok között e probléma még nem volt időszerű. Itt más volt az időszerű, a *döntő jelentőségű gondolat*, amelyet ki kellett mondani, s a forrásból csak az kerülhetett be az Encyclopaediába (Apáczai gondolatrendszerébe), ami beilleszkedett ide, vagy legalábbis nem zavarta az összhangot. Ha Apáczaiiban az eredeti gondolkodót keressük, akkor éppen az *alkalmazásra* kell a hangsúlyt vetnünk, hisz ő maga is számtalanszor hangoztatta ezt.“ Most nem foglalkozunk azzal, hogy Apáczai eljutott-e Descartes szintjéig vagy nem. (E kérdésben felfogásomat részletesen kifejtettem Apáczairól írt könyvemben.) Miért nem fogadta el Apáczai Regius elméletét a lélek és a test egymáshoz való viszonyának kérdésében, aki szerint: a lélek modulusnak tekinthető — „minden, ami elképzelhető, létezhet“. A vitában Apáczai dualista maradt. Megtorpanását nem lehet azzal magyarázni, hogy az erdélyi viszonyok között e „döntő jelentőségű gondolat“ nem volt időszerű. Descartes is megtagadta Regiust. Az ő „megtorpanása“ mivel magyarázható? Vajon mi indokolja, hogy a fejlettebb körülmények között élő Gassendi tagadta az egységes tudományos módszer lehetőségeit, nem választotta el egymástól a tudományos gondolkodás és a köznapi tudat megismerőképességét, jöllehet a XVII. század filozófusai világosan elhatárolták a tudományos módszerrel szerzett ismereteket a köznapi gondolkodástól? Miért keletkezhetett a pedagógiai reformeszmé — Comenius, Ratke, Apáczai — aránylag elmaradott országokban? Vagy fordított kérdésként: Bolyai János nem-euklideszi geometriája vajon „időszerű“ és „döntő jelentőségű“ volt-e Erdélyben a XIX. század első felében?

* Apáczai Csere János: *Magyar Encyclopaedia*. Sajtó alá rendezte, a bevezető tanulmányt és a magyarázó jegyzeteket írta Szigeti József. Kriterion Könyvkiadó. Bukarest, 1977.

A kérdések egyoldalúak. Egy dologra azonban figyelmeztetnek: a merev determinizmusra hajló beállítás kihat a művek objektív jelentésének értelmezésére. A művek immanenciájának keletkezését csak külsődleges és sajátos meghatározottságokkal nem lehet magyarázni.

Az „ösztönös alkalmazás” koncepciója azt a meggyőződést sugallja, hogy a történelmi folyamatok mélyén az eleve elrendeltséghez hasonló meghatározottságok munkálnak. Amit a XVII. századi erdélyi viszonyok kívánatossá tettek, az mintegy ösztönösen, „hazai szükségletekhez alkalmazva” nyomban megjelent volna a polgárok „nem-szisztematizált tudatában”. (E determinista szemlélet véleményem szerint a „spontán tudat” és „szisztematizált tudat” merev szembeállításán alapszik, mely a „szisztematizált tudatú” irodalomtörténetírás legfőbb ellenfelet a gondolkodás spontaneitásában, a szemléleti anarchiában látja, s a „minden mindennel összefügg” csalóka előfeltevéseiből kiindulva, az egyéni sajátosságokat figyelmen kívül hagyva, a művet egyoldalúan körülményeire vezeti vissza.) A marxista filozófiában járatos olvasó előtt nem kell különösképpen bizonyítanom, hogy a szükségszerűséget nem lehet effajta feltétlen kényszerként felfogni. Az emberek maguk alakítják körülményeiket, „a történelem nem egyébi, mint a maga céljait követő emberi tevékenység” (Marx). Az eszmék, ideológiák, filozófiák viszonylagos önállóságát és folyamatosságát nem tehetjük kérdéssé „a dolgok logikájára” való hivatkozással. Természetesen a polgárság és ideológiája egymástól elválaszthatatlanul keletkezett és fejlődött. Lucien Goldmann szerint „a tomista arisztotelizmus, animista természetfilozófia, mechanikus racionalizmus: a nyugati polgárság gondolkodásának három fejlődési fokozata, amelyet ez a polgárság egymás után túlhaladott, s végül elérkezett ahhoz az irracionalista orientációhoz, amely felé napjainkban halad” (*A rejtőzködő isten*). A polgárság osztályérdeke és csoporttudata nyilvánvalóan kimutatható a racionalista filozófia keletkezésében. Ez azonban semmiképpen sem jelenti azt, hogy a társadalmi viszonyok közvetlenül és mechanikusan határoznák meg a szellemi szféra jelenségeit. (Az eszme azt is tételezi, ami még nincs, csak lehetőség szerint meglevő „valóság”.)

A *Magyar Encyclopaedia* tehát mint ismereteket, új valóságismeretet, gondolkodásmódot és magatartásformát rögzítő műveltségmodell, eszmeiségével és tendenciájával fejlettebb társadalmi berendezkedés megvalósíthatóságát (mint lehetőség szerint meglevőt) tételizte. Ebben az összefüggésben (de csak ebben, és nem tudomány- vagy filozófiatörténeti értelemben) a ramista logikának és az alapfokú matematikának másodlagos jelentősége van. A mű egésze a meglevő tagadása, az új állítása, s mint ilyen, fordulatot jelentett a hazai gondolkodás történetében.

A bevezető tanulmányban azt olvassuk, hogy Angliában, Bacon korában beérett a *duplex veritas* elfogadása, néhány oldallal tovább pedig azt, hogy Apáczai „eljutott a kettős igazság tétele elfogadásáig”. Ebben a megfogalmazásban a duplex veritas olyan valaminek tűnik, amelyik hol itt, hol ott jut el az elfogadtatás magaslatára. Valamely alkotás értelme és jelentése a mű koherens egészétől függ. A duplex veritastnak vagy az evangélium igazságába vetett feltétlen hitnek nem ugyanaz a jelentése Aquinói Tamásnál, Baconnál, Pascalnál vagy Descartes-nál.

A középkori filozófiában a duplex veritasszal akkor kezdtek foglalkozni, amikor a filozófia „ancilla theologiae” volt. Averroës: ugyanazt az igazságot fejezi ki a filozófia és allegorikusan a teológia. De a filozófia értelmezi az allegóriákat. Európában az ún. „latin averroisták” (Siger de Brabant és Boetius Dacus) képviselték a kettős igazság elvét. Tempier bíboros, Párizs érseke 1277-ben eretneknek nyilvánította tanításukat. Aquinói Tamás is azt bizonyította, hogy két új vizsg egyetlen igazsághoz. A tudomány feladata, hogy „az ember lelkébe beírja az univerzum egész rendjét s minden okát és elvét”, de ami ellentmond a teológiai igazságnak, mind hamis, és el kell vetni.

Nem szabad megtévevessen, hogy Bacon is kétféle igazságról írt: az isteni kegyelem és a természet jelenségeinek igazságáról. Ha a középkori filozófia duplex veritását összetévesztjük Bacon filozófiájával, könnyen a „közterti idolumok” (a fogalmak tisztázatlansága) útvesztőjébe kerülünk. Bacon filozófiájában a logika eszköze az indukció, a tudás: „mint méh, anyagot gyűjt, de saját erejéből feldolgozza és átalakítja.” „Salamon házá”-nak célja „az okok és a dolgok mozgásának és a természet belső tulajdonságainak megismerése, valamint az emberi hatalom határainak kiszélesítése, hogy minden lehető dolgot véghezvihessünk”. (*Új Atlantisz*) Bacon a tudománnyal már nemcsak a teológia allegóriáit vagy az isteni kinyilatkoztatást akarta megérteni, hanem a természet törvényeinek megismerésén keresztül a valóság megváltoztathatóságának lehetőségeit tudatosította. Az angol gondolkodó azonban nem tudott elszakadni a reneszánsz

eszmévelágától, az ő műveire is vonatkoztatható, amit Marx a reneszánszról írt: „az anyag költőien érzéki ragyogása ránevet az egész emberre.“ A XVII. században a „kettős igazság“ fogalma új tartalommal került a filozófiai vitákba.

Szigeti József Apáczairól írt tanulmányaiban Ramus logikáját filozófiatörténeti jelentőségén felül értékeli, majdnem egy sorba állítja Descartes gondolkodását forradalmasító filozófiájával. „S ez azért jelentős számunkra — írja a *Magyar Encyclopaedia* bevezetőjében —, mert Ramus a megismerés, a tudomány kérdésében nagyobb szerepet tulajdonít az érzékletnek, a tapasztalatnak s az erre alapozó logikus gondolkozásnak, mint Descartes.“ Fogarasi Bélára is hivatkozik, aki abból a tényből, hogy Apáczai Ramust követte, az enciklopédiáról dialektika iránti érzékére következtet, hiszen Ramus felismerte az ellentétes viszonyok tanulmányozásának fontosságát. Az önmagáért való absztrakciókkal „játsszodozó“ Fogarasi Béla, mint annyi más jelenség megítélésében, ebben is megejtően tévedett szerintem.

A reneszánsz gondolkodói elsősorban az arisztotelészi dialektika formalizmusát, ürességét, tartalmatlanságát bírálták, egyáltalán nem foglalkoztak az arisztotelészi fizikával, mert nem tudtak ezzel szemben új fizikai felfogást az emberre állítani.

Ramus arról értekezett — *Quaecumque ab Aristotele dicta essent comentitia esse* —, hogy az Arisztotelésznek tulajdonított írások nem hitelesek, és tévedéseket tartalmaznak. A logika tárgyát az *ars disserendū*ben jelölte meg, ezzel megkülönböztette az *ars loquendū*t az *ars discendū*tól. A logikának nem a terminusokkal, hanem az értekezés szabályos felépítésével, az érvelés rendezettségével kell foglalkoznia. Ramus írta az első teljes és rendszerezett logikát. Erdemei ellenére sem állíthatjuk azonban, hogy Ramus lényegesen hozzájárult volna a logika fejlődéséhez (I. Anton Dumitru: *Istoria logicū*. București, 1969). Bán Imre Apáczairól írt monográfiájában tisztázta, hogy „Ramus a XVI. században haladásnak számított ugyan, de lényegében nem sokat tudott változtatni a középkori logika szemléletén és rendszerén, a XVII. század közepére pedig némileg avulttá vált“. Ezzel nem akarjuk tagadni a ramusi logika, de általában a logika szerepét a valóság megismerésében. Az is tény, hogy Apáczaira nagy hatással lehetett Ramus szabadszellemeű gondolkodása és magatartása. (Ramus mint a Collège de France magistere liberális szellemben végezte tanári munkáját.) Mindent egybevetve: a Fogarasi-féle belemagyarázás azért félrevezető, mert Apáczai logikai írásainak lényegéről, didaktikus célzatáról vonja el a figyelmet. (A *Magyar Logikátka* is a „kitsindedek számára“ készült, az elméjüket iskolázni tanuló fiataloknak!)

Apáczai gondolkodásmódjára döntő hatással a racionalizmus és a puritanizmus volt. E két eszmerendszer és a holland „mintaállam“ példája formálta egyéniségét és magatartását.

A racionalizmus az animista természetfilozófiára és az arisztotelizmusra mért csapással a középkori közösség és a világmindenség fogalmát az eszes lényvel és a végtelen térrel helyettesítette. A középkori vallásos ember helyét elfoglalta a karteziánus és fichtei Én, a leibnizi monász, a közigazdászok homo oeconomicusa (Lucien Goldmann). A fordulat közérzetét Pascal aforizmája jelzi: „A végtelen terek örök csendje félelemmel tölt el.“

Descartes azonban nem tudta elfogadni, hogy az emberi lélek csak bonyolultságában különbözik a mechanikai szerkezettől. Mint vallásos és morális ember feltételezte, hogy „a szellem nem lehet csupán változata a mechanikainak“ (Gilbert Ryle: *A szellem fogalma*).

De nem fogadta el a végtelen térbe szorult ember magányosságának gondolatát sem. A *cogito, ergo sum*mal az emberi megismerés lehetőségét akarta igazolni, az emberi ész autonómiáját és megbízhatóságát akarta kimutatni. A descartes-i *cogito, ergo sum* ismeretelméleti funkcióját illetően gyökeresen különbözik a XVII. századot megelőzően keletkezett *cogito* jellegű megfogalmazásoktól. Többben is a descartes-i *cogito, ergo sum*ot kapcsolatba hozták az ágostoni *si fallor, sum*mal, mintegy bizonyosságul arra, hogy Descartes semmi újat sem hozott Agostonhoz képest. Csakhogy Agoston *cogito* jellegű megfogalmazását összekötötte a teológiával. Az észlény pedig teológia nélkül is megismerheti a valóságot. Ezért Descartes nem a tomizmus szellemében bizonyította Isten létezését. Aquinói Tamás is tagadta, hogy Isten eszméje az emberrel született volna, mert Istent csak a világból lehet megismerni. A descartes-i isten emberrel született eszme, mint a legvilágosabb fogalmaink (matematikai igazságok) az elmében adott.

Apáczai Csere János a karteziánus filozófiát szervesen ötvözte a puritán eszmékkel, ahogy Bethlen Miklós írta *Onéletírásában*: „theologus presbyterianus,

philosophus carthesianus“ volt. Ezért nem töltötte el őt félelemmel a végtelen tér örök csendje. De feltétlen hite és puritán erkölcsisége arra ösztönözte, hogy az evilági élet jobbítására, a társadalmi berendezkedés megváltoztatására tegye életét. Mindvégig tudatosan tartózkodott a chiliaszta miszticizmustól, a vallásos elragadtatás szélsőségeitől. Apáczai Descartes dualizmusának vonalán haladva Robert Boyle felfogásához közelít, aki a XVII. század tudósainak hitvallását megfogalmazva írta le: a tudósoknak tevékenységüket a természet teremtettségének dicsőségére és az emberiség javára kell fordítaniuk. A puritánok vallásos világnézetük igazolását látták a természetfilozófiában, mely viszont a puritánok monoteizmusában talált értékes teológiai támaszt. Apáczainál a puritán etika nem teológiai koloncként kötődött a filozófiához, hanem a lélek szabadságának „gyakorlati filozófiája“ volt.

A descartes-i mechanizált világegyetem tér- és időkoordinátaiban csak a személyes istenhit változatainak kidolgozására nyílt ésszerű lehetőség. De ezt a változtatást követelte a kialakuló polgári rend egymástól elszigetelődő individuumainak érdeke is. A munkájával üdvösséget szerző észlely (Descartes filozófiájában: racionalizált individuum) az egyház hagyományos egyesítő formái nélkül akart az anyanyelvet beszélő közösségbe illeszkedni. Az egyesítő tényező rangjára az anyanyelvű kultúra emelkedett. A protestáns egyházak is anyanyelven hirdették a kötöttségektől megszabadított hitet.

A XVII. század vilásképe végső soron „forradalmi“ volt: az új világlátás és a valóság módszeres elemzésének alkotása, a modern szakosodással szemben a teljesség bizonyossága. Ennek a teljességnek azonban semmi köze a misztikus teljességhez.

A szakember, írta Németh László századunk harmincas éveiben, az ismeretek remetéje, nem a közös műveltség nyelvén szól a tényekhez, hanem minden tényhez a maga külön nyelvén. Németh László korunk jellegzetes szakemberével „a szellem emberét“ állította szembe. „Szellem embere az, akiben ott feszeng a szellemiség örök ösztöne: a jelenségeket együtt, egyben látni. A szellem: rendező nyugtalanság. A szellem nem tud beletörődni az elszórt tények halmazába, ő az összefüggéseket keresi. Nem elég a világ, világkép kell: Faltól falig szakadatlan veti a szálakat, ő az a pók, aki minden jelenséget a megértés hálójába fonna“ (*Új enciklopédia*). Az ember leglényegesebb ügye gondolkodása és magatartása, meg kell érteni környezetét és sorsát. A műveltségben csak a fogyatékos, a középszerű veszélyes, mert mindig az önhitt, sekélyes középszerű lázad (vagy lázították) fel a hagyományok és a magas műveltség ellen.

Ami egykor egység volt, az ma széttagozott. De a modern ember nem mondhat le létének értelméről, cselekedeteinek tudatosságáról. Az a teljességmodell, amely a *Magyar Encyclopaediában* is megtalálható, a korszerű filozófiától a cselekvést és magatartást szabályozó erkölcsig, ma is időszerű követelmény. A gyorsan növekvő ismeretek közül a legalkalmasabb kiválasztása, amely egyben a kor érverésének mutatója is, képesíthet arra, hogy illúziók és ködképek nélkül kapcsolódjunk korunk valóságához. Az ismeretek mennyisége, milyensége és aránya is fontos. Csak a korszerűt befogadó és a hazai valósághoz kötődő műveltségnek lehet valóságformáló ereje. Valamikor Gaál Gábor az „Apáczai Csere-féle funkcióknak“ teljesítésében jelölte meg a *Korunk* feladatát: „az idő világitó tornyait nézi s a kor Descarteseit szólaltatja meg — magyar nyelven itt, erdélyi földön.“ E funkció teljesítése ma is feladat.

A *Magyar Encyclopaedia* a XVII. század egyik legnagyobb alkotása, s mint ilyen legértékesebb hagyományaink közé tartozik. Ezért újabb kiadása mind a vezető tanulmányt író és a kiadást gondozó Szigeti József, mind a Kritikon Kiadó egyik legjelentősebb művelődéspolitikai teljesítménye, haladó hagyományaink ápolását szolgáló különleges fontosságú lett. (Szigeti Józsefet külön dicséret illeti gazdag és jól rendezett magyarázó jegyzeteiért.)